

DİVAN EDEBİYATINA AİT HİCİV ŞİİRLERİNDE FARKLI BAKIŞ AÇILARI *Different Perspectives in The Satirical Poetry of Divan Literature*

Mehmet GÜLER

Dr. MEB. mehmetguler01@hotmail.com, 0000-0002-9312-3645

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 08.03.2023

Kabul/Accepted: 30.04.2023

DOI: 10.51592/kulliyat.1262176

Anahtar Kelimeler

Divan Şiiri, Yergi, Sosyal hayat, Bağdatlı Ruhi, Nef'i, Hevâyi

Keywords

Divan Poetry, Satire, Social life, Baghdadli Ruhi, Nef'i, Hevâyi

ÖZ

“Divan şiiri” her ne kadar hayattan kopuk ve soyut konular üzerinde yoğunlaşmış bir edebiyat sahası olarak düşünülse de, bu edebiyat alanı içine dahil edilen şairler, yaşadıkları dönemin sosyal yaşantısını yansıtan ipuçları da vermişlerdir. Özellikle hiciv şiirlerinde gerçek kişi ve yer adlarının kullanılması yanında toplumsal yaşama dair çeşitli izleri görmek mümkündür. “Divan edebiyatının hiciv şairleri; çevrelerinde gördükleri aksaklıkları ve bunlara neden olduğunu düşündükleri yönetici, asker ve bürokrat sınıftan kişileri kendilerine özgü yaklaşımlarla hicvetmişler, onları sanatlı veya doğrudan anlatım yöntemleri ile eleştirmişlerdir. Yapılan hicivlerde toplumsal aksaklıkların, siyasal yozlaşma belirtilerinin, kültürel zayıflıkların teşhir edilmesi yanında kişilerin farklı yaklaşımlarla alaya alınması, küçük düşürülmeye çalışılması; bu kişilere karşı tehzil, tezyif veya tahkire başvurulması da söz konusudur. Bu ortam içinde 16. 17. ve 18. asırlarda ön plana çıkan üç önemli şairin hiciv sahasında dikkate değer eserler verdiğini; bu döneme ait yer, durum, olay ve kişilere farklı bakış açılarıyla yaklaştığını görmekteyiz. Sözünü ettiğimiz üç şair; Bağdatlı Rûhî, Nef’î ve Hevâyi’dir. Makalede bilhassa bu üç şairin yergi şiirleri incelenip bu şairlerdeki sosyal yaşam ve gerçek dünyaya dair farklı bakış açıları karşılaştırılmış, bu şairlerden hareketle Osmanlı Devleti içinde görülen sosyal ve siyasal bozuklukların o dönemin “divan şiiri”ne ne şekilde yansıdığı hakkında genel bir yargıya ulaşılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Although “Divan poetry” is considered as a field of literature that is detached from life and focused on abstract issues, the poets included in this field of literature also gave clues reflecting the social life of the period they lived in. It is possible to see various traces of social life in addition to the use of real person and place names, especially in satirical poems. The satirical poets of Divan literature satirized the troubles they noticed in their environment and the administrators, soldiers and bureaucrats they thought caused them, with their own unique approaches, and criticized them with artistic or direct expression methods. In the satires, besides exposing the social faults, signs of political corruption and cultural weaknesses, people were mocked and tried to be humiliated with different approaches; It is also possible to resort to denigration, defamation or slander against these people. In this environment, three important poets who came to the fore in the 16th, 17th and 18th centuries produced remarkable works in the field of satire; we see that he approaches places, situations, events and people from this period from different perspectives. The three poets we are talking about are Bagdadli Ruhi, Nef'i and Hevayi. In the article, especially the satirical poems of these three poets were examined from different perspectives on the social life and real world of these poets were compared, it

was tried to reach a general judgment about how the social and political disorders in the Ottoman Empire were reflected in the "divan poetry" of that period.

Atıf/Citation: GÜLER, M. (2023), "Divan Edebiyatına Ait Hiciv Şiirlerinde Farklı Bakış Açıları", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Ağustos), 55-77.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet GÜLER, mehmetguler01@hotmail.com

GİRİŞ

Sosyal yaşama, kurumlara, kişilere, âdet ve geleneklere yönelik olarak yapılan hiciv, bu unsurların olumsuz yönlerini teşhir etmek suretiyle aksaklıkların düzeltilmesini sağlamaya çalışır. Tenkit sözcüğünden farklı bir çerçevede içinde değerlendirilen hiciv kavramı içinde lâtife, şaka, hezel, tehzil, tezyif kavramları da yer alır (Kılıç, 2008: 151). “Divan şiiri”nde bugünkü manada kötüleme ve olumsuz eleştiri hicvin temelini oluşturur. Hiciv sahası içinde tehzil, tezyif, tahkir gibi doğrudan kişileri hedef alan türler de ağırlıklı olarak karşımıza çıkar (Kılıç, 2012: 1749). Bu tarz hicvin en önemli özelliği; iğneleyici, alay edici, aşağılayıcı hatta bazen küfür edici nitelikte olmasıdır. Hicvin mizahi yönünün bulunması da söz konusudur. Bunun yanı sıra yapılan hicvin bir gerçeğe dayanması, tenkit ve uyarı içermesi, onun didaktik tarza dahil edilmesine neden olmuştur (Taşdemir, 2019: 134). Diğer yandan Fars ve Türk edebiyatında fabl, şahiye gibi türler de hiciv sahası içinde kabul edilmiştir (Bozkurt, 2020: 164).

Hiciv kavramı içinde yer alan hezel ya da tehzil; birini ayıplamak, yermek, biriyle ilgili şaka veya latifede bulunmaktır (Pakalın, 1993: 803). Alay etmek ya da uygun olmayan sıfatları kendisine yüklemek amacıyla yazılmış ve içinde ahlaka aykırı sözlerin yer aldığı nazire şiirler ya da nesir parçaları tehzil sayılır (Çiftçi, 2002: 34).

Tezyif de tehzille aynı anlamda kullanılmakta olup değersiz gösterme, başka birinin fikrini çürütme, eğlenme, muhatabı makaraya alma anlamlarına gelir. Tahkir ise tezyif’in daha ağırdır. İçinde hakaret ve sövgülerin de bulunduğu hiciv anlayışıdır (Kılıç, 2008b: 154). Bu tarz hicivlerde muhatabın fiziksel özellikleri, kişiliği, davranışları, yaptığı iş ve eylemler, ailesi ve hatta soyu soppu hedef alınabilmektedir (Gürbüz, 2011: 91).

Her ne kadar divan edebiyatında ağırlık gazel, kaside gibi coşku ve heyecana dayalı, soyut içerikli şiirlerde olsa da gerçek yaşamı, somut konuları, sosyal sorunları yansıtan şiirler de sıkça karşımıza çıkar. “Divan şiiri” içinde 14. yüzyılda Kadı Burhanettin, 15. yüzyılda Necâî, 16. yüzyılda Vasfî, Bağdatlı Rûhî, 17. yüzyılda Nef’î, 18. yüzyılda Hevâî gibi şairlerin şiirlerinde sosyal gerçeklikleri görmek olasıdır. Bu sanatçılar şiirleriyle hicvetme, tenkit etme amacı gütmüşler, bunun yaparken devrin toplumsal şartlarını da yansıtmaya çalışmışlardır.

Bağdatlı Rûhî, Nef’î ve Hevâî “divan şiiri”nin üç büyük hiciv üstadıdır. 16, 17 ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan bu üç şair şiirleriyle toplumsal yaşamı, siyasi gerçekleri, çeşitli sorunları aktarmış ve kendi bakış açılarına göre eleştiride bulunmuştur. Bu şairlerin hiciv anlayışları birbirlerinden farklıdır. Hicivleri tenkit, tehzil, tezyif, tahkir gibi kavramlarla ifade etmek mümkündür. Bağdatlı Rûhî yaşadığı devrin toplumsal gerçeklerini tenkit ederken, Nef’î muhatabına karşı ağır tahkirler içeren şiirler kaleme alır. Hevâî ise tehzil ve tezyif yöntemiyle şakacı, alaycı bir üsluba yönelir. Aşağıda bu üç şairin şiirlerindeki hiciv anlayışı örneklerle açıklanmıştır.

1.Üç Büyük Şairin Hiciv Anlayışı

1.1.Bağdatlı Rûhî’nin Şiirlerinde Hiciv

16. yüzyıl şairi Bağdatlı Rûhî'nin şiirleri arasında âşıkane ve rindâne şiirlerin sayısı fazla olmakla beraber fikrî ve sosyal konulu olanları da önemli yer tutar. Şairin dili devrine göre gayet sade ve akıcı, çağdaşı diğer bazı şairlere göre şiirindeki tamlamalar ve yabancı kelimeler sayıca azdır. Edebî sanatlarla fazla değer vermeyen Bağdatlı Rûhî, akıcı bir üslup yakalamak istemiş, her daim içinden geldiği gibi söylemeye gayret etmiştir. Şair çok sayıda gazeli olmakla övünmüş olmasına rağmen bu gazelleri devrinde pek bir ilgi uyandırmamıştır. Esas şöhretini Terkîb-i Bent'i ile yapmış ve bu şiiri ile bugüne kadar sürekli ve derin bir tesir uyandırmayı başarmıştır. Rûhî, Türk edebiyatı içindeki yerini de bu lirik ve sosyal içerikli yergi şiiri ile almıştır (Öztoprak, 2005: 115).

Rûhî, bilhassa gazellerinde rindâne ve dervişâne bir anlayış sergilemekle birlikte Terkîb-i Bent'te, bazı gazellerinde ve diğer şiirlerinin bir kısım beyitlerinde sosyal hayata ait tenkitlerini sıralamaktan geri durmaz. Şair, Osmanlı'nın sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısı içerisinde ortaya çıkan sosyal tipleri ve sosyal grupları; bu tiplerin ve grupların davranışlarını ile onların bazı sosyal değerlerini konu edinmiştir (Öztoprak, 2005: 125).

Rûhî, Terkîb-i Bent'inin hemen her beytinde zengin-fakir, kâmil-cahil gibi karşıt tipleri ve zenginlik-fakirlik, dürüstlük-kirlenmişlik zıt kavramları bir araya getirerek karşılaştırmış; bu sayede sosyal tipler ve gruplar arasındaki etkileşimleri, toplumun çelişkilerini göstermeye çalışmıştır. Çektiği sıkıntılar, gördüğü vefasızlıklar ve yardımsız kalışı Rûhî'yi karamsar olmaya itmiştir. Ona göre dünyanın sefasından çok mihneti vardır (Güler, 2008: 32).

Terkîb-i Bent'ten alınan aşağıdaki beyitlerde Bağdatlı Rûhî, devrin olumsuz siyasî ve sosyal koşullarına dikkat çekmekte, gördüğü bu olumsuzlukları şiddetle eleştirmektedir. Onun şiirinde mizah unsuru pek yoktur. Bilhassa zenginlerle yoksulların durumu, halkın zor şartlarda yaşaması, fakirlerin haklarını savunma duygusu baskındır. Şair, cehaletin ve cahillerin ön planda olmasından son derece rahatsızdır. Bağdatlı Rûhî, dervişâne bir hayat yaşadığı ve ikbal hırısı bulunmadığı için kişilere saldırmayı gerekli görmemiş, daha çok toplumsal eşitsizlikleri ele almıştır. Şair, şiirleriyle ezilenlerin, yoksulların durumunu dile getirmeye özen göstermiştir. Bu yönüyle onun şiirlerinde tehzil ve tahkirden ziyade toplumsal yergi üslubunun hakim olduğu söylenebilir. Terkîb-i Bent'ten alınan aşağıdaki beyitlerde bu durumu görmek mümkündür:

“Erbâb-ı ğaraz bizden irâğ olduğu yeğdür

Düşmez yere zîrâ okumuz sâhib-i şastuz” (Erten, 2018: 111 - B1/4)

(Niyeti bozuk kimselerin bizden uzak olması daha iyidir; onlara attığımız ok yere düşmez, zira ok eldivenine sahibiz, attığımız hedefi tuttururuz.) Şair beyitte kötü niyetli kimselerin varlığından rahatsızlık duyduğunu hissettirmekte, ancak kendisinin onlardan hiç korkmadığını, edeceği bedduanın atılan bir ok gibi hedefini bulacağını ifade etmektedir.

“Ey h'âce fenâ ehline zinhâr ululanma,

Dervîşi bu mülkün şeh-i bâ-hayl ü haşemdür” (Erten, 2018: 112 - B2/3)

(*Ey hoca! Fanilik aleminin ehline karşı sakın kibirli davranma. Zira bu ülkenin dervişleri, ordusuz ve yardımsız bir padişahdır.*) Şair bu beyitte ulema sınıfına mensup olan, halka tepeden bakan din adamlarını uyarmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla 16. asırda din adamları imtiyazlı bir konuma sahiptir ve bu durum şairi de rahatsız etmektedir.

“Zâhir bu ki âhîr yeri hâk olsa gerekdür

Ger dirheme muhtâc ola ger mâlik-i dirhem” (Erten, 2018: 113 - B3/6)

(*İster üç kuruşa muhtaç olsun isterse çok para sahibi olsun, açıktır ki herkesin gideceği son yer toprak olsa gerektir.*) Şair bu dünyadaki sosyal statünün insanı ölümden koruyamayacağını, hayatın geçici olduğunu belirtip paranın ve ikbal hırslarının hayattaki en önemli şey olmadığını ifade etmektedir.

“Nâcâr çeker halk bu zahmetleri yoğsa

Âdem kara dağ olsa getirmez buna tâkat” (Erten, 2018: 116 - B6/5)

(*Halk bu zahmet ve eziyetleri çaresizce çekiyor. Oysa bir insan kara dağ kadar güçlü ve dayanıklı olsa bile buna katlanamaz.*) Beyitte şair, halkın çektiği sıkıntıların ne kadar büyük ve dayanılmaz olduğunu ifade etmekte fakat toplumun yine de metanet gösterdiğini belirtmektedir.

“Didüm ne satarsuz ne alursuz ne virirsüz

K’aslâ diliñüzde ne nebî var ne hûd Allah” (Erten, 2018: 119 - B9/3)

(*Oradakilere "Ne alıp veriyorsunuz, ne satıyorsunuz? Belli değil. Hiç Allah'tan peygamberden bahsetmiyorsunuz" diye çıkıştım.*) Beyitte Bağdatlı Rûhî, toplumun inanç yönüyle ciddi bir bozulma içinde olduğunu, insanların dinin özünü kavrayamadığını anlatmaktadır.

“Geldüklerini mescide bildüm ne içündür

Yüz döndürüp andan didüm ey kavm olun âgâh” (Erten, 2018: 119 - B9/6)

(*Ne maksatla mescide geldiklerini anladım, bu sebeple onlardan yüz çevirdim. Onlara "Ey kavim, kendinize gelin!" dedim.*) Beyitte şair yine mescidi farklı amaçlarla kullanan kişileri görüp son derece rahatsız olduğunu ve bu nedenle o kişileri ikaz ettiğini ifade etmektedir. Bu beyitten anlaşıldığı üzere şair, olan bitene dışarıdan bakmakta, toplumdaki yozlaşmayı doğru teşhis etmekte ve halkı uyarmaya çalışmaktadır.

“Et loğması mı lâzım toyurmaz mı seni nân

Zehr olsun o loğma k'ola pes-mânde-i dūnân” (Erten, 2018: 120 - B10/8)

(*Et lokması mı istiyorsun, seni ekmek doyurmuyor mu? Öyleyse alçakların artığı olan o lokma sana zehir olsun.*) Şair, küçük çıkarları için her şeyi yapan açgözlü ve aşırı hırslı kimseleri şiddetle kınamakta, bu kişilerin ilkesiz tavırlar sergilemesinden son derece rahatsızlık duymakta ve bundan yakınmaktadır.

“Dünyâ vere câhillere el kâmil olanlar

Ayaқта kıla olmayalar habbeye kâdir” (Erten, 2018: 123 - B13/7)

(Dünya cahillere el verirken, erdem sahibi kimseler ortalıkta elleri boş şekilde kalakalır, bir zerreye bile sahip olamazlar.) Şiirlerini zıtlıklar üzerine kuran şair toplumda cehaletin öne çıkmasını, akıl ve erdem sahibi kimselerin ise dışlanıp yere atılmasını, hor görülmesini tenkit etmektedir.

“Bir ıyş ki mevķûf ola keyfiyyet-i hamre

Ayyâşına yûf hamrine hammârına hem yûf” (Erten, 2018: 125 - B15/2)

(Sarhoşluğun verdiği keyif haline de, bu eğlenceye de, ayyaşlara da şarap ve şarapçılarında da yuh olsun!) Beyitten de anlaşıldığı üzere 16. asır toplumunda içki ve içkiye bağlı zafiyetlerin son derece yaygınlaştığı, şairin de bu duruma karşı tepkili olduğu anlaşılmaktadır.

“Zî-ķıymet olunca nidelüm câh û celâli

Yûf anı satan dûna ģirîdârına hem yûf” (Erten, 2018: 125 - B15/3)

(Parasal değere sahipse ne yapalım makam mevkiyi? Lanet olsun böyle makam satanlara da makam sahibi olanlara da.) Şairin de ifade ettiği üzere bu devirde çeşitli makamların, önemli devlet memurluklarının rüşvet karşılığı dağıtıldığı, liyakatin iyice ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Bağdatlı Rûhî, bu durumu da şiddetle eleştirmektedir.

“Dünyâ talebiyle kimisi halkın emekte

Kimi oturup zevķ ile dünyâyı yemekte” (Erten, 2018: 125 - B16/1)

(Kimileri geçimini sağlamak emek ve eziyet çekerken kimileri de oturduğu yerden dünya kadar zenginliği tüketmekte.) Rûhî, gelir adaletsizliğini, zenginle fakir arasındaki orantısız uçurumu eleştirmekte, bu durumdan son derece rahatsız olduğunu dile getirmektedir.

“Bir devrde geldük bu fenâ âleme biz kim

Âsâr-ı kerem yok ne beşerde ne melekte” (Erten, 2018: 126 - B16/5)

(Bu geçici dünyaya öyle bir dönemde geldik ki insanlarda da meleklerde de bir cömertlik belirtisi yok.) Yaşadığı dönemdeki birçok sorunu dile getiren şair, burada olduğu gibi genel olarak devrin bozukluğundan da yakınmaktadır.

“Matbahlarına aç varan âdem değenek yer

Derbânları var göz kapuda el değenekte” (Güler, 2015: 71 - B17/4).

(Onların mutfaklarının kapısında bekleyen kapıcıları, muhafızları var. Onlar da ellerinde değnekle her an kapıyı gözlerler. Bu nedenle bu mutfaklara aç giden adam yemek yerine sopa yer.) Şair, toplumun varlıklı kesiminin halka yardım etmediğini, halkı hor görüp ezdiğini belirtmektedir.

Görüldüğü üzere Bağdatlı Rûhî'nin hiciv alanındaki bakış açısı genel olarak toplumsal bozuklukları ortaya koyma yönündedir. Şair bu aksaklıkları farklı örneklerle ifade etmekte, toplumun hem ekonomik hem sosyal hem de dinî yönden iyice dejenere olduğunu gözlemleriyle anlatmaktadır. Bu bağlamda şair hicivlerini belirli bir kişiye değil, isimsiz muhataplarına yöneltmekte ve toplum genelinde de durumun farklı olmadığını göstermeye çalışmaktadır.

1.2. Nefî'nin Hiciv Anlayışı

17. yüzyılın en büyük şairlerinden olan Nefî, klâsik Türk edebiyatında kaside ustası olarak ünlenmiştir. Mücadeleci, bildiğini okuyan, sert ve coşkun karakterli bir şair olan Nefî, şiirlerinde de bu kişiliğini yansıtır. Kasidelerinde bu kişiliğin yansıması olarak aşırı derecede mübalağaya başvurması dikkati çeker. Devrinin ve “divan şiiri”nin en büyük hiciv ustası olarak görülen şair, bu hırçın ve kavgacı tavırlarını hicviyelerine de aynen yansıtmıştır. Şair, bazen üstü kapalı olarak, çoğu zaman açıkça isim vererek rakiplerini, düşmanlarını hicvetmiştir. Yaptığı bu yergilerde karşısındaki için hakaret ve sövgüye varan ifadelerde bulunmuştur. Bu şiirlerini divanına almayıp “kaza okları” anlamına gelen Sihâm-ı Kazâ'da kullanmıştır (Yiğit, 2018: 224).

Nefî'nin kaleme aldığı yergi şiirleri, onun geçmişte yaşadıklarının, hayata bakışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şairin gönlünde yatan ikbal hedeflerinin gerçekleşmemesi, onu daha da hırçın bir kişiliğe sürüklemiştir. Şair, Bağdatlı Rûhî gibi devrin şartlarını değil, bizzat vezirlik gibi önemli mevkilerde bulunan kişileri açıkça hedef almıştır. Çevresinde hoşlanmadığı kim varsa onları en ağır şekilde hicvetmiş, divanlarında kullandığı dilden farklı olarak hiciv şiirlerinde halk argosuna, ağır ithamlara, sövgü ve küfür sözlerine fazlaca yer vermiştir (Akkuş, 1998: 119). Bu nedenle Sihâm-ı Kazâ'daki şiirlerin büyük bir edebî değeri yoktur. Yer yer sanatsal parçalar görülürse de bunlar azdır (İpekten, 1996: 81). Sihâm-ı Kazâ'daki yergilerden çoğu vezinli ve kafiyeli sövgüdür (Ünver, 1991: 74). Sövgülerde amaç, haksızlıkları nazım yoluyla eleştirmek değil şahsi intikamdır (Çalışkan, 2015: 134).

Bağdatlı Rûhî'den farklı olarak belirli şahısları hedef alan Nefî'nin şiirlerinin arka planında toplumsal bozuklukların da eleştirildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar esas amaç olmasa da Osmanlı yönetiminin değersiz gösterilmesi; seyyid, müderris, müftü gibi dini payelerin hicvedilmesi, Türklerin ve diğer ırkların aşağılanması, ulvî değerlerin kötülenmesi, toplumunun ahlâksız ve hayâsız gösterilmesi Nefî'nin hicivlerinin toplumsal boyutunu yansıtmaktadır. Aşağıda Nefî'ye ait ünlü hiciv beyitlerinden birkaç örnek verilmiştir:

“Gürcü hıncızı a samsûn-ı mu'azzam a köpek

Çandasıñ çanda nıgeh-bânî-i 'âlem a köpek” (Hasan, 2014: 298 K1/1)

(*Gürcü domuzu, hey koca zağar, a köpek! Sen kim, alemin bekçisi, yöneticisi olmak kim, hey köpek?*) Gürcü Mehmed Paşa Nefî'yi görevinden azletmiştir. Osmanlı hanedanına hizmetlerde bulunmuş olan Nefî böyle azledilmeyi hak etmediğini düşünerek bu şiiri kaleme almıştır (Yiğit, 2018: 227). “Der-Haqq-ı Gürcü Mehmed Paşa” adlı bu kasidede Nefî, muhatabını “köpek” ve “domuz” sözleriyle aşağılamakta, onun etnik aidiyetini küçümsemekte, Gürcü Mehmet Paşa'yı kifayetsizlikle suçlamaktadır.

“Pây-mâl eyledüñüz saltanatun 'ırzını hem

Yok yire oldı telef ol çadar âdem a köpek” (Hasan, 2014: 298 K1/8)

(*Saltanatın ırzını, ayaklar altında çiğnettiniz, boş yere o kadar adam telef oldu, hey köpek!*) Beyitte şair, Gürcü Mehmet Paşa'nın sadrazamlıkta kifayetsiz kalması nedeniyle yaşanan başarısızlıkları ifade etmekte, bu mücadeleler sırasında çok sayıda asker ve devlet görevlisinin hayatını kaybettiğini belirtip onu suçlamaktadır. Şiirde adı geçen Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa (Hadım), Sultan Osman cinayetinden sonraki yıl (1622) sadrazam olmuş ve beş ay sonra da sadrazamlık mührünü kendi isteğiyle teslim etmiştir. Sadrazamlık görevi sırasında Genç Osman cinayeti ile yakın ilişkisi olanları yakalatıp idam ettirmiştir. 1624'teki sadaret kaymakamlığı görevinden ise İran sorunuyla uğraşan paşalara yeterli destek veremediği gerekçesiyle alınmıştır. Nef'î'nin sözünü ettiği çok sayıda askerin hayatını kaybetmesi durumu, bu olaylarla bağlantılı olmalıdır (Akkuş, 1998: 157).

“Tutalum müftî sükût eylese hağ söylemede

Yoğ mı bir dâd-ger-i âdel ü ahkem a köpek” (Hasan, 2014: 299 K1/21)

(*Diyelim ki doğruyu söylemede müftü sessiz kalmış olsun, olmayacak mı adalet hükümlerini uygulayacak bir hakim?*) Beyitte daha önce yaşanan bir olaya atıf yapılmakta, bu olayla ilgili olarak da yine Sadrazam Mehmet Paşa'ya hakaret edilmektedir. Öte yandan şair, müftü doğruyu söylemese bile mutlaka bir kişinin çıkıp adalet hükümlerini yerine getireceğine inanmaktadır.

“İ'tiğâdumca ğazâ eyledüm in-şâ'-Allah

Hağ bilür yok yire ben kimseye söğmem a köpek” (Hasan, 2014: 299 K1-25)

(*İnşallah benim bu yaptığım inancıma göre gaza eylemektir. Zira Allah da bilir ki ben boş yere hiç kimseye sövmem.*) Şair, muhatabın bu sövgüyü hak ettiğini, kendisini ağır konuşmakla suçlayan kişilere de bu yaptığının doğru olduğunu ifade etmekte, kendisini haklı çıkarmaya çalışmaktadır.

“Ehl-i 'ilmüm dir ise başına çalsun 'ilmi

Sa'ir erbâb-ı sühan cehl-i mürekkeb degül a” (Güler, 2015: 83 K2/12)

(*Ben ilim sahibiyim diyorsa, alsın o ilmi başına çalsın. Söz ustaları dedikleriniz kimseler de o kadar cahil değil hani.*) “Kâside-i Nef'î der-Gani-zâde” başlıklı şiirden alınan bu beyitte ise Nef'î, Nakşibendi tarikatine mensup olup çeşitli yerlerde kadılık ve kazaskerlik yapan ve Mirâciyye adlı kaside ile ün kazanmış olan şair Ganizâde Nâdirî'yi hedefe koymaktadır.

“Bir etmegi eksük satanı öldireceksin

Sen kande eya sarı köpek kande vezâret

Kim görse o sûretde vezir oldığıñı dir

Bir gevher-i pâk idi boğa düşdi vezâret” (Güler, 2015: 86 KT5).

(Ekmek satıcısı, bu ekmeğin seni öldürecek, sen kim, vezir olmak kim, hey sarı köpek! Kim görse senin vezir olduğunu, “vezirlik bir cevherdi, şimdi bir boka düştü.” der.) Şairin bu dörtlükte oklarını yönelttiği kişi, Etmekçizâde Ahmed Paşa’dır. Nef’î; Kuyucu Murat Paşa ve Nasuh Paşa’nın en büyük düşmanı olup bir ara defterdarlık görevinde de bulunan Ahmet Paşa’yı bulunduğu makama layık olmayan, o makamı pisleten, kifayetsiz bir kişi olarak gösterir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Nef’î’nin hicivleri doğrudan kişilere yöneliktir. Sihâm-ı Kazâ’da bu şiirlerden çok sayıda yer alır. Hicivlerde Gürcü Mehmet Paşa, Etmekçizâde Ahmed Paşa, Halil Paşa, Ali Paşa gibi devrin önde gelen vezirleri, bürokratları ile bazı şairler çeşitli sebeplerle hedef alınmıştır. Bağdatlı Rûhî’deki sosyal eleştiri anlayışı Nef’î’de hakaret ve sövgüye doğru kaymıştır. Bu farklılaşmada her iki şairin yaşadığı muhitlerin yanı sıra hayata bakış açılarının ve dünya görüşlerinin farklı olması en büyük etkindir.

1.3. Hevâyî Şiirlerinde Hiciv

17-18. yüzyılda yaşayan hiciv şairlerinden biri de Hevâyî’dir. İstanbul doğumlu bir şair olan Hevâyî, Kuburîzâde Abdurrahman Rahmî Efendi olarak tanınır. Kâtiplik yapan Hevâyî, 1715’te hacca giderken Mısır’da vefat etmiştir. Mizahî şiirlerinde Hevâyî, diğerlerinde ise Rahmî mahlasını kullanmıştır. Daha çok hezel sahasındaki şiirleriyle ün kazanmış, hezel tarzında da şiir ustalarından biri olmuştur. Şiirlerinin başlıca konuları basit, gündelik hayat ve sahneleri ve tipleridir. Bir kısmı da büyük divan şairlerinin özellikle devrin beğenilen şairi Nâbî’nin şiirlerine yazılan nazirelerden oluşur (Kesik 2014: 1).

Bu asır “divan şiiri”nde mahallîleşme akımının ortaya çıkarmış olduğu halk dili kullanımı çok yaygınlaşmıştır. Birinci sınıf şairler elinde sanata dönüşen halk dili kullanımı, ikinci sınıf şairler elinde şiir dilinin bayağlaşmasına sebep olmuştur. Nâbî ve Hevâyî arasındaki şairlik farkı buradadır. Hevâyî’nin hezel olarak adlandırılabilir şiirleri onun şiir dilini ne kadar basitleştirdiğinin de bir kanıtıdır (Güleç, 2015: 1).

Hevâyî; toplumsal yaşam unsurlarını, Batı dillerinden, bilhassa Bulgarca ve Rumcadan geçme sözcükleri sıkça kullanması, argolu söyleyişi ve farklı mecaz unsurlara başvurması yönüyle özgün bir şairdir (Çakır 1998, XIII). Şair, coşkun ve dizginlenemez mizacıyla, Nâbî’nin çeşitli gazellerine alaycı nazireler yazmıştır ki bu gazellere tehzil demek daha doğrudur (Güleç, 2015: 233). Hevâyî, çağdaşları arasında gayet nükteli ve esprili şiirler söylemesiyle tanınır. Onun Edirne’de yaşaması, şiirine de yansımıştır. Edirne’deki çingenelerden, mimarî yapılardan ve günlük yaşamdan, realist sahnelerden sıkça bahsetmesi, Edirne’nin onun üzerindeki etkisini göstermektedir (Güleç, 2015: 11).

Hevâyî, Nef’î’ye göre daha rahat bir kişiliktir. Halkın içinden gelen, bir saz şairi kadar hazır cevap ve dile hakim bir kimsedir. Şairin Osmanlı coğrafyasındaki seyahatleri onun halk kültürüne vakıf olmasını sağlamıştır. Halktan yana bir duruşu olan şair, özellikle devrinin üstadı sayılan Nâbî’nin şiirlerini ele almış ve bu şiirlerle alay etmiştir. Bunu yaparken Osmanlı ve İstanbul yaşamının olumsuz yanlarını, ahlaksızlıklarını da şiirlerinde işlemiştir. Aşağıdaki beyitler, şairin hezel sahasındaki şiirlerine örnektir:

“Hevâyî fart-ı hırsından öperken ol lapa-ğ̃ârı

Şekerli südlü âş-veş lezzet-i şâp şâp olur peydâ” (Çakır, 1998: 2 G3/3)

(Ey Hevâyî, o berbat lapayı hırsının aşırılığından öper gibi yerken sanki şekerli ve sütlü bir yemekmiş gibi ağzını şapırdatırsın!) Şair burada kendisiyle alay ederken bir yandan da yaşadığı sefil hayatı mizahî bir üslupla yansıtmaktadır.

“Añılsun Sofya’nıñ kıvrak giyen hasna arusânı

Tasavvur hacresinde gice dâmâd olduğum yerdî” (Güleç, 2015: 34 G4/3).

(Sofya’nın kıvrak giyinen o güzel gelinleri anılsın. Zira orası benim sevgiliyi hayal ettiğim gecede damat olduğum yerdir.) Hevâyî, bu örnekte olduğu gibi bir yandan yergi boyutunun ötesinde mahalli unsurları ön plana çıkarmakta diğer yandan da kendi hayat hikâyesine dair ipuçları vermektedir.

“Hevâyî bir iki yıl varılmaz ise ‘askerli

Edirne evleriniñ soñı baldıranlıkdur” (Güleç, 2015: 45 G6/5).

(Ey Hevâyî, bir iki sene içinde asker toplayıp gidilmezse Edirne evlerinin sonu baldıranlık olacaktır.) Şair Edirne’de kargaşa ortamı oluştuğunu, asker ve güvenlik güçlerinin buraya gelip ortamı yatıştırması gerektiğini, aksi halde burada baldıran gibi yabani ve zehirli otların biteceğini, yani çeşitli sorunların ortaya çıkacağını kinayeli bir şekilde belirtmektedir.

“Boya saçalıñ ağını hınnâ ile tâ kim

Ebnâ-yı zamân saña babadur dimesünler” (Çakır, 1998: 25 G48/4)

(Ağaran sakalını kına ile boya ki, zamane gençler sana “Bu babadır, yaşlıdır” demesinler.) Şair alaycı bir yaklaşımla, saç ve sakal boyayarak yaşlanma belirtilerini gizleme durumunun o dönemde de var olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle devrin kültürü ile ilgili de değerli bilgiler vermektedir.

“Hemân bize yiyecek penir ile ekmekdür

Bütün kuzu mahal sofrâ-i kibâra düşer” (Çakır, 1998: 26 G50/6)

(Bize peynir ekmek yemek düşerken, sofranın büyüklerine bütün bir kuzu düşer.) Şair paylaşım adaletsizliğini nükteli bir dille eleştirmekte, kuzu etini ancak zenginlerin yiyebildiğini ifade etmektedir.

“Bu yağ u bâl kandan kayganalar da bilmez

Çorba vü köfte kimden tarhânalar de bilmez” (Çakır, 1998: 31 G60/1)

(Kaygana yemeğinin bu yağ ve balın nereden geldiğini bilmemesi gibi tarhana da çorba ve köftenin kimden geldiğini bilmez.) Şair insanların vurdumduymaz tavırlarını eleştirmekte, tüketim ürünlerinin nasıl üretildiğiyle ilgili kimsenin bir fikir sahibi olmadığını, dahası bunula ilgilenmediğini söylemektedir.

“Taraçcılık idermiş şimdi tüysüz berber oğlanı

Hediye ustasına şâne-i mergüle göndermiş” (Çakır, 1998: 36 G70/2)

(O tüysüz berber oğlanı şimdi de tarakçılık yapmaya başlamış. Ustasına da hediye olarak da bir tarak göndermiş.)

Beyitte şair yine eleştirel bir gönderme yapmakta, kişilerin kendini bilmezliğini ifade etmektedir.

“Bir kerre beng-i lütfuñ ile sersem olmaduğ

Tiryâkî deñlü maşhara-i ‘âlem olmaduğ” (Çakır, 1998: 44 G87/1)

(*Senin esrar sunan lutfunla bir kez bile kendimizden geçmedik. Bir tiryaki gibi de âlemin maskarası olmadık.*) Beyit yine Nabî'nin “olmaduğ” redifli gazeli için yazılan alaycı bir nazire örneğidir. Şair, beyitte yine dönemin yaşam biçimiyle ilgili ipuçları vermekte ve uyuşturucu kullanımının yaygın olmasına rağmen kendisinin bu işlerden uzak durduğunu ifade etmektedir.

“Destârumuz fes üzre Cezâyir-pesend iken

Dâyîsinuñ yanında hemân şalgâm olmaduğ” (Çakır, 1998: 44 G87/4)

(*Başımızdaki sarığımız Cezayir usulüne göre fes üzerine bağlanmışken dayısının yanında hemen şalgam olmadık.*) Dayı, Osmanlı döneminde 1671 yılından itibaren seçilerek göreve getirilen Cezayir, Trablus ve Tunus eyaleti yöneticilerinin unvanıdır. Şair, kendisinin de bir “dayı” yanında bulunduğunu fakat asla saygısızlık ve görmemişlik yapmadığını belirtmektedir.

“Bir zemân biz dañi aylağcı-yı tersâne idük

Tahtaya dülger idik âhene çengâne idük” (Çakır, 1998: 46 G91/1)

(*Biz de bir zamanlar tersanelerin aylağcıydık. Tahtaya balta idik, demire çingene idik.*) Nabî'nin “idük” redifli gazelinin bir naziresi olan bu şiirde Hevâyî kendisinin de geçmişte çok sefil bir yaşam sürdürdüğünü; tersanelerde yatıp kalktığını ifade etmektedir.

“Sarhoşluğ ile çok içüb aħşamca şarâbın

Tolaşdı dili halt-ı kelâm eyledi bülbül” (Çakır, 1998: 52 G102/4)

(*Bülbül akşam vakti şarabı çok içince sarhoşluğun etkisiyle, dili dolaştı ve münasebetsiz sözler söylemeye başladı.*) Beyitte şair yine Nabî'nin “bülbül” redifli gazeli ve “divan şiiri”ndeki “bülbül” mazmunu ile alay etmektedir (Güleç 2015: 135). Şair, “bülbül” redifli bu gazelinde, “divan şiiri”nde gül ile temsil edilen sevgiliden vuslat sevinci yerine sürekli acı ve ıstırap gören ve aşığı temsil eden bülbül mazmununu ciddi bir şekilde değiştirmiş ve bu mazmun anlayışını alaya alıp eleştirmiştir (Turan, 2016: 218).

“Avrat mı çosun çoyunna şâkirdi tururken

Usta harem-i iffete bî-gâne mi çeksün” (Çakır, 1998: 63 G124/4)

(*Usta, öğrencisi dururken koynuna avrat mı alsın? Namus haremine yabancıyı mı yerleştirsin?*) Beyitte şair yine Nabî'nin şiiriyle alay edip, oğlancılık olgusuna atıfta bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Hevâyî alaycı bir yaklaşım içinde, devrin mahalli unsurlarını bir araya getirerek eğlenceli, esprili şiirler ortaya koymuştur. Nefî gibi kişileri doğrudan hedef almamış, Bağdatlı Rûhî gibi de ciddi bir toplumsal eleştiri yapmamıştır. Şairin yapmaya çalıştığı şey, Nabî'nin şiirlerini hedefe koyup onu ve şiir anlayışını küçük düşürmeye çalışmaktır. Bunu yaparken de bazı yanlış işleri, ahlaki yozlaşmaları da dile getirmektedir. Hevâyî'nin bu hiciv anlayışı kendisinden önce yaşadığı düşünülen Vasfî'de ve takipçisi Sururi'de de vardır. Bu noktada Hevâyî'nin Vasfî'den etkilenmiş olabileceğini düşünmek gerekir. Zira Vasfî'nin de hezel tarzında, alaycı ve eleştirel şiirleri vardır. “Var iken şehri-i sâkızda saña kantârilik / Acebâ n’oldı ki tebdîle sebep şol kârı” “Görse bu ‘ucube kıyâfet ile âni şeytân / Hezel idüp tahta çalar hem-varı” beyitlerinde şairin benzer bir yaklaşım sergilemesi dikkat çekmektedir (Güler, 2015: 80).

Hevâyî, şiirde şehirli halk arasında çokça konuşulan olaylara, zevk ve eğlence tarzlarına, konuşma şekillerine, moda ve yeme-içme alışkanlıklarına, günlük hayatın bireyde yarattığı olumlu ve olumsuz birçok duruma dair oluşturduğu yerel ve yöresel kaynaklı yeni şiir söylemiyle özgün bir şiir anlayışı meydana getirmiştir (Turan, 2016: 219).

SONUÇ

Hiciv şiirleri, tek tip şiirler değildir. Bu tarz şiirler şairin şiir anlayışına, hayata ve insanlara bakışına göre değişim göstermektedir. İyi niyetle eleştiri yapan şiirlerin yanında alay eden, küçük düşürmeye çalışan, bazen daha ileri gidip hakaret ve küfür boyutuna varan şiirler de karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirinde de durum böyledir, tenkitten tehzil ve tahkire kadar varan çeşitli örnekler görülmektedir. Bu alanda şiirler kaleme alan Bağdatlı Rûhî, Nefî ve Hevâyî “divan şiiri”nin zirve döneminde yaşamış üç önemli şairdir. Bu şairlerin diğerlerinden ayrılan yönleri ise hiciv edebiyatı alanında özgün birer tarz yaratmış olmalarıdır. Bu üç şairin 16, 17 ve 18. yüzyıllarda kaleme aldıkları hiciv şiirleri incelendiğinde, üçünün de kendi tecrübeleri ve yaşadıkları ortamlar dolayısıyla farklı bakış açılarına sahip oldukları, bu bakış açıları nedeniyle ayrıştıkları görülmektedir. Bu durum, hiciv şiirlerinin tek tip, tek renk olmadığını; devrin şartları ve şairlerin kişilikleri nedeniyle değişiklikler içerdiğini göstermektedir. 16. yüzyıl şairi Bağdatlı Rûhî'deki olgun ve dervişane eleştiriler, Nefî'de yerini sövgü ve tahkire bırakmış, sert ve kavgacı bir hal almıştır. Hevâyî, ise daha çok bir halk şairi gibi davranmakta, divan şairleriyle dalga geçerken, tehzil dediğimiz alaycı bir yaklaşımı yerel dil unsurlarıyla harmanlayıp özgün bir tarz yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

Akkuş, Metin (1998). *Hicvin Ankalari: Nefî ve Sihâm-ı Kazâ (İnceleme-Karşılaştırmalı Seçme Metinler)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bozkurt, Kenan (2020). “Sözün Silaha Dönüşümü: Klasik Şiirde Hiciv”. *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar – II*. S.163.

Çakır, Zehra Vildan (1998). *Hevâyî (Abdurrahman, Kuburi - zade) Divanı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çalışkan, Nurettin (2015). *Tarihi Metinlerin Sahihlik ve Güvenirlik Bakımından Tenkidi: Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ Örneği*. Doktora Tezi. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Hasan (2002). *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erten, Saniye R. (2018). *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki Bağdatlı Rûhî Divânı Nüshası (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, Seçil (2015). *Hevâyî'nin Divân-ı Hicv-i Gazeliyyât-ı Nâbî Eseri ile Nâbî'nin Divân'ının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Mehmet (2015). *Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Koleksiyonu 020 Numara İle Kayıtlı Şiir Mecmuasının Çeviri Yazılı Metni ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Zülfü (2008). "Bağdatlı Rûhî'nin Meşhur Terkib-i Bent'ine Sosyal Psikoloji Açısından Bir Bakış". *Journal of New World Sciences Academy*, 3 (1), 28-43.
- Gürbüz, İncinur A. (2011). "Bir Şiir Mecmuasındaki Hicivli Söyleyişler". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2 Spring. s.87-94.
- Hasan, Vejdi Mehmed (2014). *17. Yüzyıl Divan Edebiyatı ve Nefî*. Doktora Tezi. Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpekten, Haluk (1996). *Nefî: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kesik, Beyhan (2014). "Rahmî/Hevâyî, Kubûrîzâde Abdurrahman Rahmî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
- Kılıç, Zülküf (2008). *Türk Divân Şiirinde Sosyal Eleştiri*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Zülküf (2008b). "Klasik Türk Edebiyatında Eleştirinin Terminolojisi" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 151-160.
- Kılıç, Zülküf (2012). "Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime: Hiciv, Medih ve Hezel", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3 Summer, s. 1743.
- Öztoprak, Nihat (2005). "Rûhî'nin Şiir Anlayışı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. Yıl 6, Sayı 12. S.101-136.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Taşdemir, İpek (2019). "Klasik Türk Edebiyatında Hiciv Literatürü" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (6), 132-156.
- Turan, Fikret (2016). "Divan Şiirini Sokağın Diliyle ve Tavıryla Algılamak: Kubûrîzâde Hevâyî'nin 18. Yüzyıl Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler ve Osmanlı Şiirinde Hevâyî Tarzı", *Alkış Bitiği: Kemal Eraslan Armağanı, TKAE*, Ankara s. 211-263.
- Ünver, İsmail (1991). "Övgü ve Yergi Şairi Nefî", *Ölümünün 350. Yılında Nefî*, (ed. M. Çavuşoğlu), Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 74.
- Yiğit, Süleyman (2018). "Edebî Hicivden Sövgüye: Nefî'nin Hicvindeki Değişim" *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*. Yıl 4, Sayı 9, s.215-235.